

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 159.92

Моляко Валентин Олексійович

*дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ*

ПЕРЦЕПТИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ: ПОЛІФОНІЧНИЙ РАКУРС

На прикладі творчості О. Вертинського аналізуються особливості конструювання багатовимірного образу світу в різних масштабах і географічних координатах.

***Ключові слова:** творче сприйняття, творчість О. Вертинського, поліфонічний образ, повсякденно-художнє світосприймання.*

Постановка проблеми. Як ми вже неодноразово відзначали, словесне об'єктивування сприйняття предметів, подій, інших людей, доступного світу в цілому, в разі наповненості їх сенсами, конкретикою, різноманіттям описів, розставлянням акцентів – все це разом дозволяє нам здійснювати аналіз особливостей перебігу перцептивних процесів, особливо в разі їх більш-менш творчого характеру з досить переконливим рівнем довідності. Само собою зрозуміло, що ступінь реалістичності розшифровки відповідних текстів прямо залежить, окрім багато чого іншого, від жанру творів, від індивідуального стилю автора, вивчення його художнього почерку. Продовжуючи наші пошукові екскурси в цьому плані, звернемося до творчої спадщини О. Вертинського, який хоча й відомий перш за все своєю артистичною присутністю в театральній-пісенній культурі ХХ століття, був, що для нас в даному випадку важливо, автором своїх

віршів, пісенних текстів (можна сказати, що О. Вертинський, власне, і був першим російським бардом в прямому сенсі цього слова, що став пізніше популярним, і без нього навряд чи можна було б уявити появу Б. Окуджави, і В. Висоцького, і всіх інших представників цього явища не лише в естрадно-артистичному житті нашої країни).

У різному словесному обрамленні неодноразово виникало, що поета, будь-якого творця, так би мовити, робить його біографія. В разі Олександра Вертинського це безперечно так.

Виклад основного матеріалу. Олександр Вертинський прожив не найдовше життя для рекордсменів цього (1889-1957), але як поет й учасник воістину історичних подій найбільшого масштабу (Перша і Друга світові війни, революція, перебування в різних країнах і на різних материках) він здійснював свій життєвий і творчий вояж «дорогою довгою», як співається в одній з найвідоміших пісень, виконавцем якої був і він сам. Було дуже нелегке дитинство в Києві, де він народився, там же минули перші роки юності, продовжені вже в Москві; були і голод, і холод, і в'язниця, і подвижницьке служіння простим санітаром у поїзді для поранених, де він робив тисячі перев'язок і навіть хірургічні операції, було навіть дуже тяжке перебування в наркотичному полоні, було прощання з Батьківщиною, довгі роки поневірянь містами Європи, Америки, Азії; але були й радощі споглядання навколишнього світу, захоплення, справжня любов, приголомшливі успіхи під час концертних виступів, непідроблена любов прихильників його пісенної творчості, було вистраждане повернення на Батьківщину, яка не лише пробачила тривалу відсутність, але й щедро обдарувала його багатством спілкування із захопленими і назавжди відданими слухачами різних рангів у найвіддаленіших куточках країни.

Безумовно, про О. Вертинського з усіма на те підставами можна сказати, що він бачив світ в різних його координатах і перетинах, бачив міста і країни, бачив різних людей, і, звичайно ж, не просто бачив, а пізнавав і знав, хай і стихійно, але здійснював, якщо можна так сказати, проникнення в людські душі, у психологію окремих людей і цілих народів (у його мемуарах

містяться просто блискучі характеристики росіян, українців, євреїв, турок, румун, поляків, німців, французів, американців; причому найрізноманітніших професій, станів, від жебраків і карних злочинців до генералів, державних діячів, представників вищих рівнів культурного шару). Ось чому мемуари, вірші і пісні, листи О. Вертинського – це прекрасний матеріал для різнопланових психологічних розробок, у тому числі і для нашого, пов'язаного з проблемою сприйняття, формування образу світу, картини світу, світосприймання. Тут можливі, як це можна зрозуміти, відмінні координати й вектори аналізу. Ми оберемо лише деякі з них. Це, зокрема, образи представників богеми й навіть цілих міст і країн. Вище ми нагадали про значущість біографії (у вузькому – ситуативному, і в широкому – світогляд – планах) конкретного сприймаючого суб'єкта. У цій статті ми не можемо здійснювати наш аналіз з досить об'ємним її використанням, а удаючись лише до фрагментарних прив'язок в життєвій хроніці автора, до тих або інших подій, що вплинули на становлення його особи, або, щонайменше, на стимулювання свого роду творчого імпульсу, на основі якого виникало конкретне емоційний стан, народжувався конкретний образ. При цьому ми будемо свої міркування, орієнтуючись головно на власну концепцію стратегіального сприйняття (і світосприймання), тактичних і оперативних детермінант того або іншого образу. Саме тому представляється можливим, як нам здається, здійснювати більш-менш обґрунтовано всю поліфонію образного світу О. Вертинського, його етичні, естетичні та, власне, повсякденні ціннісні орієнтації – зрештою, його творчу особистість.

На нашу думку, домінуючим в життєвому плані у Вертинського є його гуманістична спрямованість, його співвідчування і співчуття до іншої людини. І в цьому сенсі він є, мабуть, найталановитішим – в своїх жанрах – продовжувачем світосприймання Ф.М. Достоевського, головним кредо якого було співчуття до болів, нещастя, трагічних переживань і доль людини: від малого дитяти до того, що попав в тенета неправої філософії й етики, обійми бісів далеко не бідного інтелектом дорослого (Розкольников, Ставрогін, брати Карамазови). А з урахуванням сюжетної

і лексичної простоти (хіба що за винятком географічних назв) віршів-пісень Вертинського він легко входив у душі своїх численних слухачів. Це саме та простота, та художня примітивність (пригадаємо аналогі з живопису – А. Руссо, Н. Піросманішвілі й тисячі безвісних авторів), яка у певному значенні може бути вершиною піраміди складності. Кращим епіграфом до того, що лише було сказано про гуманістичну спрямованість творчості (і особи!) Вертинського, можуть бути початкові рядки його вже пізнього (1952 рік) вірша:

*Я всегда был за тех, кому горше и хуже,
Я всегда был для тех, кому жить тяжело.
А искусство мое, как мороз, даже лужи
Превращало порой в голубое стекло.*

Так з граничною точністю і щирістю сказав поет сам про себе, про сенс і спрямованість своєї творчості, маючи на увазі своїми словами повне право, бо він СПРИЙМАВ болі і страждання принижених і ображених, своїми словами намагався хоч якось не лише поспівчувати, але тим самим, можливо, і допомогти. І тому не доводиться дивуватися з того, як передане по естафеті слово поета, його пісні, створювали подібні образи у слухачів, сприяючи їхньому перевтіленню на того, що бачить біль і страждання поета, і сльози на очах у слухачів були хоч якимось – хай інколи короткочасним – пробудженням доброти і любові до ближнього, адже це, як свідчить Євангеліє, в нашому житті найголовніше! Виключно емоційною, графічно точною в даному випадку є одна з найзворушливіших пісень Вертинського – «Безноженька»:

*Ночью на кладбище строгое,
Чуть только месяц взойдет,
Крошка-малютка безногая
Пыльной дорогой ползет.
Днем по канавам валяется,
Что-то тихонько скулит,
Ночью в траву забирается,
Между могилками спит.*

У цьому гранично реалістичному, фотографічному образі дівчинки-інваліда, що знаходить нічний сирітський притулок на кладовищі, міститься стільки сили, що гріх робити будь-які коментарі. Можна запитати: навіщо автор удається до такого страшного образу? Що він хоче – просто зачепити наші хворі відчуття? Так, це само собою, бо ми залишимося осторонь, ми – спостерігачі, ніхто не допомагає дівчинці доповзти до її сумного місця нічлігу. Це так, і автор далі показує, що дівчинка вже звиклася зі своєю самотою, своєю знедоленістю, відсутнім нормальним життям. Але у неї, як би воно не було, залишається надія – напевне, єдина її підтримка в цьому житті:

*Старой, забытой дороженькой
Между лохматых могил
Добрый и ласковый Боженька
Нынче во сне приходил.
Ноги большие и новые
Ей подарить обещал,
А колокольцы лиловые
Тихо звенели хорал...
«Боженька, ласковый Боженька,
Что тебе стоит к весне
Глупой и малой безноженьке
Ноги приклеить во сне?».*

Думається, після прочитання, прослухування цих рядків наше порівняння з Ф. Достоєвським не здасться ні надуманим, ні перебільшеним. А будь-які міркування про свого роду банальності сюжету або про недоліки (з точки зору снобів, любителів вишуканої салонної словесності) поетичних побудов здадуться однозначно блюзнірськими, бо навіть сам Пушкін в своєму віршованому заповіті робив наголос на тому, що «відчуття добрі я лірою будив» («Пам'ятник»).

Цілком можливо, що деякі з критично налагоджених знавців поетичної творчості будуть вважати даний сюжет зовсім вже банальним, дотичним до численних народних й авторських пісень, що турбують душі своєю примітивною фотографічною. Певний резон в такого роду оцінках є: існує цілий пласт «тужливих» пісень, так званого вуличного, частково блатного жанру

(«Забутий, покинутий» і багато інших). Але в тому-то і справа, що О. Вертинський, створюючи свої вірші, вибирає з життєвих картин повністю визначені, і, зрозуміло, перетворюючи їх, подекуди гіперболізуючи, розставляючи саме творчі акценти. Я вже не говорю про те, що справжні твори можуть мати і, як правило, мають не один план, а з часом можуть обростати новими вже доповненим життям й історією асоціаціями і паралелями (раніше мені доводилося говорити про вірш О. Блока «Золотий півник», а ось зараз, перечитуючи цей вірш Вертинського, ловлю себе на думці про його символічність, котрі можна перенести не лише на фізично постраждалих людей, – то хіба важко провести порівняння з душевною інвалідністю багато кого з нас? Та і, страшно продовжити порівняння, не лише окремих людей, але і цілих їхніх соціальних об'єднань, і не лише своїх і зарубіжних бомжів.

І сам О. Вертинський розширює уявлення про знедолених, які зовсім не пішли з життя в далеке минуле. То хіба не актуально прозвучать сьогодні рядки:

*Пей, моя девочка, пей моя милая,
 Это плохое вино.
 Оба мы нищие, оба уньлые,
 Счастья нам не дано.
 Нас обманули, нас ложью опутали,
 Нас заставляли любить...
 Хитро и тонко, так тонко запутали...
 Наши сердца, как перчатки, изношены,
 Нам нужно много молчать!
 Чьей-то жестокой рукою мы брошены
 В эту большую кровать.*

Чи не так – мало не із сторінок сьгоднішньої «Комсомольської правди» або того ж «Московського комсомольця», хіба що «віршами написано». Адже цій пісні майже сто років! Отже, не лише Данте з Некрасовим творили на століття. У тому, напевно, і полягає одна з суттєвих ознак творчого бачення світу, що автор бачить не лише деталі й ознаки конкретної сьгоднішньої ситуації, але бачить, проникаючи творчим світлом, усе типове,

головне, визначальне. Але про це написано багато томів, тому не будемо зупинятися.

Любов до ближнього, до людини у О. Вертинського у значній частині його творів направлена на жінку. Його любовна лірика, за моїм переконанням, одна з найвиразніших, найпроникливіших і, що особливо важливе, – добрих. Вертинський прославляє жінку в її красі, своїм непідробленим співчуттям до її долі, і – найголовніше – розумінням, яке дозволяє і підтримати, і допомогти, і поспівчувати, і пробачити (до речі, далеко не всі корифеї любовної лірики на це здатні). На декількох прикладах спробуємо це показати. Любителям пісень О. Вертинського добре відомі його романси, присвячені Вірі Холодній, дуже популярної на початку ХХ століття актрисі німого кіно, з якою автор був добре знайомий («Маленький креольчик», «Ліловий негр», «Ваші пальці»), цінував її творчість і людські якості прекрасної жінки, що і знайшло своє відображення в таких пронизливих словах, обернених, здавалося б до таких незначних деталей як пальці (навіть не руки, а саме лише пальці).

*Ваши пальцы пахнут ладаном,
А в ресницах спит печаль.
Ничего теперь не надо нам,
Никого теперь не жаль.
И когда Весенней Вестницей
Вы пойдете в синий край,
Сам Господь по белой лестнице
Поведет Вас в светлый рай.
Тихо шепчет дьякон седенький,
За поклоном бьет поклон
И метет бородкой реденькой
Вековую пыль с икон.*

Ось уже непотрібні жодні докази «творчої провини» автора! Який перехід від пальців, що пахнуть ладаном, до вікового пилу ікон. Це до цих пір недооцінений поетичний шедевр, де так есхатологічно виникають пальці, що пахнуть ладаном, на білих сходах, що вирушають в небеса, і осяяні іконами. І «віковий пил» це, звичайно ж, не просто пил – це пил грішного земного життя, що нагадує нам про його реалії.

І тут же поряд з цим віршем рівня майже акафісту, О. Вертинський показує деякі деталі цього «пилу», і робить це з властивим йому (але ніде ніким не згаданим!) тонким гумором, але гумором саме прихованим і доступним лише для адекватного творчого сприйняття творчих шукань автора:

*Где Вы теперь? Кто Вам целует пальцы?
Куда ушел Ваш китайчонок Ли?..
Вы, кажется, потом любили португальца,
А может быть, с малайцем Вы ушли.
В последний раз я видел Вас так близко.
В пролеты улиц Вас умчал авто.
И снится мне – в притонах Сан-Франциско
Лиловый негр Вам подает манто.*

Перш ніж провести паралелі між цими двома віршами, хотів би на підтвердження своїх слів про можливість розуміння підтексту «Лілового негра» нагадати нам один цікавий і, здавалося б, нелогічний для загального сюжету фільму «Місце зустрічі змінити не можна» момент, коли Жеглов перед тим, як піти на святковий вечір, у формі капітана міліції раптом сідає за піаніно і співає «Де Ви тепер? Хто Вам цілує пальці?». Ну, скажімо, одна справа, коли в «малині» Горбатого Промокашка вимагає від Шарапова, щоб він зіграв «Мурку» – це і для малини, і для Промокашки, що ставив «Мурку» вище за Шопена і Чайковського, і для сюжету цілком логічно. А при чому тут «Ліловий негр» у вустах капітана УГРО Жеглова? А при тому, що цим капітаном був все ж Висоцький, який, не дивлячись на заборону режисера С. Говорухина співати у фільмі, все ж примудряється заспівати й заспівати саме цей романс. Чи випадково? Та, звичайно, ні. Висоцький не лише знав творчість Вертинського, але сам цінував і розумів гумор, і в цей конкретний момент романс в його вустах прозвучав, скажу так, спрощено, як свого роду допінг, що налаштовує, – на що? Так, на посмішку, на свого роду пом'якшення зовсім не рожевої повсякденності в його і його товаришів повсякденній роботі. А те, що С. Говорухин не вирізав цей «нелогічний» епізод з фільму, говорить про те, що й режисер зрозумів його значення, його органічну вплетеність у щоденне життя героя.

Два образи, одна й та ж героїня, але якщо в одному випадку йдеться про хай і придумані подорожі героїні по світу («Де Ви тепер, хто Вам цілує пальці?»), то в другому вже про сумний земний кінець («Ваші пальці пахнуть ладаном»): свого роду хроніка дещо екзотичного, але зовсім не піднесеного життя зі свого роду некрологом – відспівуванням. Такий разючий контраст: пальці, які цілують численні залицяльники у багатьох країнах світу, – і що пахнуть ладаном, коли цей запах є свідомством кончини. І яке дивне реалістичне передбачення! – коли О. Вертинський прочитав слова цієї пісні самій Вірі Холодною, «вона замахала на мене руками:

– Що ви зробили! Не треба! Не хочу! Щоб я лежала в труні! Ні за що! Зніміть зараз же присвячення! Пам'ятаю я трохи навіть образився. Все ж я зняв присвячення. Потім, через декілька років, коли я співав в Ростові-на-Дону, в номер готелі подали телеграму з Одеси: «Померла Віра Холодна» (Від грипу, який тоді отримав назву «іспанки», – В.М.).

Рукописи моїх романсів лежали переді мною на столі. Я вийняв «Ваші пальці» з цієї пачки, перечитав текст і написав: «Королеві екрану – Вірі Холодній») [1, с. 108-109].

О. Вертинський, захищаючи жінку від незліченних життєвих негод, завжди однозначно, навіть майже декларативно поетизує її, завжди знаходить в ній красиве і піднесене, гідне поклоніння і любові, саме любові, а не домінуючого в наші смутні часи сексу з його біологічними партнерами і партнерками. Дуже яскраво це представлено у «Принцесі Мален»:

*Мне так стыдно за Вас. Мне и больно и жутко.
Мне не хочется верить такому концу.
Из «Принцессы Мален», вдохновенной и чуткой,
Превратиться в такую слепую овцу!
Он Вас так искалечил! Тупой и упорный,
Как «прилично» подстриг он цветы Ваших грез!
Что осталось от Вас, Ваших шуток зазорных,
Ваших милых ошибок, улыбок и слез!
Он Вас так обезличил! Он все Ваши мысли
Перекрасил в какой-то безрадостный цвет.
Как увяли слова! Как бессильно повисли
Ваши робкие «Да», Ваши гордые «Нет»!*

Це саме нерівний поєдинок особи й антиособи, особи та її антипода, коли так невдало складається спільне життя зовсім не андрогінних двох половинок, коли грубе нещастя життєвого прозаїка з наполегливістю нещастя щодуху прагне загасити, принизити саме поетичне начало:

*Это грустно до слез. И смешно, к сожаленью,
Что из «Розы поэта» – и это не лесть –
Этот добрый кретин просто сварит варенье,
Спрячет в шкаф и зимой будет медленно есть.*

Але й тут поет шукає і знаходить для своєї героїні, а, фактично, для поезії і поетичності взаємин вихід:

*Одного он не знает: чем сон непробудней,
Тем светлей пробужденье, тем ярче гроза.
Я спокойно крещу Ваши серые будни,
Ваше тихое имя целую в глаза.*

Кінцівка, як ліричний образ-вибух (хай і нечутно-непомітний!): скільки б кращих в світі поетів захотіли, щоб рядок Вертинського «Ваше тихе ім'я цілую в очі» належало саме їм?! Буває не лише геніальна творчість, геніальний твір, але і геніальний рядок вірша – доказ наявності.

У творчому світосприйманні багатьох поетів незрідка зустрічаються окремі вкраплення, окремі образи, які, на перший погляд, не дуже вписуються в основне їхнє тематичне русло. Таким віршем у Вертинського було «Про мого собаку», яке, втім, з цілковитими підставами можна тлумачити й як іносказання, хоча в даному випадку не шукатимемо підтексти і другі плани. Вірш починається прямим твердженням:

*Это неважно, что Вы – собака.
Важно то, что Вы человек.*

Такого роду визначення, як майже кожному з нас, хто любить собак, здається цілком зрозумілим: можливо це перенесення, це бачення у поведінці собак кращих якостей, якими повинні володіти «хороші люди» (відданість, чесність, вдячність). І цю сторону поет розвиває далі, проводячи паралелі загалом не на користь людини (самого себе):

*Вы женщин не любите – а я обожаю.
Вы любите запахи – а я нет.
Я ненужные песни упрямо слагаю,
А вы уверены, что я настоящий поэт.*

І далі йдуть порівняння, які не применшують зовнішні і поведінкові особливості собаки:

*Улыбаются Вы – как сама Джиоконда,
И если бы было собачье кино,
Вы были б «ведеттой», «звездой синемонда».
И Вы б Грету Гарбо забыли давно.
Вот так и живем мы. Бедно, но гордо.
А главное – держим высоко всегда
Я свою голову, а Вы свою морду, –
Вы, конечно, безгрешны, ну а я без стыда.*

І ось вже контрастні порівняння досягають свого апогею:

*И хотя Вам порой приходилось кусаться,
Побеждая врагов и «врагинь» гоня,
Все же я, к сожалению, должен сознаться –
Вы намного честней и благородней меня.*

Із більш ніж шокуючим фіналом:

*И когда мы устанем бежать за веком
И уйдем от жизни в другие края,
Все поймут: это ты была человеком,
А собакой был я.*

Таким чином О. Вертинський вирішує одвічну суперечку про домінування хомо сапієнс у нашому живому світі. Однозначне критичне і самокритичне ставлення до людини, до самого себе на тлі тих достоїнств, якими володіють наші класичні друзі. Тут і замислишся мимоволі: хто ж над ким провадив свої не дуже безболісні досліди – І. П. Павлов зі своїми численними послідовниками, або собаки над нами? Згадується свого роду афоризм, в якому стверджується, що собака Павлова вивів людину в люди. Перехід до іншої творчої домінанти у творах О. Вертинського, де представлена його поліфонічна картина світу, причому без жодного перебільшення – саме світу, бо поет не

обмежується масштабами найближчого оточення, своєї малометражної екологічної ніші, а через протікання життя, зв'язаного з переїздами з місця на місце, – і не лише з Києва до Москви, але по всій Росії, майже по всіх материках, а пізніше і по всьому вже Радянському Союзу – так от, переходячи до цієї домінанти, ми повинні засвідчити, що, як правило, вона реалізується не просто географічними символами, а також через людей, їхні долі, відчуття, роздуми –

*В бананово-лимонном Сингапуре, в бури,
Когда поет и плачет океан
И гонит в ослепительной лазури
Птиц дальний караван,
В бананово-лимонном Сингапуре, в бури,
Когда у Вас на сердце тишина,
Вы брови темно-синие нахмурил,
Тоскуете одна...*

Неначе екзотика далеких різних країн, неначе майже казкові пейзажі і краса міст й осіб, але крізь все це у Вертинського майже на кожному кроці бачиться і відчувається подекуди ледве вловимий смуток, інколи майже неприхована туга, а разом проливається в його слова, в його образи важким відчуттям, яке назвали ностальгією. Вона завжди поруч, завжди проникає у свідомість і в глибини душі, де б не знаходився той, що покинув свою батьківщину. І хай –

*Что за ветер в степи молдаванской!
Как поет под ногами земля!
И легко мне с душою цыганской
Кочевать, никого не любя!*

говорить-співає на хвилину забувшись артист-кочівник, але тут він вже звертається обличчям до іншого берега річки:

*Звону дальнему тихо я внемлю
У Днестра на зеленом лугу.
И Российской милую землю
Узнаю я на том берегу.
А когда засыпают березы
И поля затихают ко сну,
О, как сладко, как больно сквозь слезы
Хоть взглянуть на родную страну...*

І це постійне відчуття, яке завжди з О. Вертинським, з усіма, хто подібно до нього, і любив, і продовжує любити батьківщину:

*Проплываем океаны,
Бороздим материки
И несем в чужие страны
Чувство русское тоски.
И никак понять не можем,
Что в сочувствии чужом
Только раны мы тревожим,
А покоя не найдем.
И пора уже сознаться,
Что напрасен дальний путь,
Что довольно улыбаться,
Извиняться как-нибудь...*

Ні, не можуть допомогти і врятувати від туги за батьківщиною жодні бананово-лимонні сингапури, жодні лелітки жіночих прикрас, шикарних ресторанів, парадних подоб столиць в різних країнах. І О. Вертинський не просто переживає за свою особисту долю, його до глибин хвилює доля країни, на яку лягла страшна тінь фашистської навали. І ось, ще будучи в Шанхаї, де він влаштувався в останні перед поверненням на Батьківщину роки, він звідти бачить, як

*По снежным дорогам России,
Как стаи голодных волков,
Бредут вереницы немые
Пленных германских полков.
Не видно среди них командиров,
Навеки замкнуты их рты.
И жалко сквозь клочья мундиров
Железные блещут кресты...
И мстительный ветер Отчизны
Заносит в серебряный прах
Останки покойных дивизий,
Усопших в российских снегах.
И сквозь погребальную мессу,
Под вьюги тоскующий вой,
Рождается новая песня
Над нашей Великой Страной.*

Начебто декларативно звучить закінчення, але це не декларативність, що породжується недосконалістю таланту, та й зовсім не декларативність, а все та ж простота, відшліфована щирістю, правдивістю самовираження, як і у віршах, присвячених рідному Києву:

*Киев – родина нежная,
Звучавшая мне во сне,
Юность моя мятежная,
Наконец ты вернулась мне!
Я готов целовать твои улицы,
Прижиматься к твоим площадям.
Я уже постарел, ссутулился,
Потерял уже счет годам.
А твои каштаны дремучие,
Паникадила Весны,
Все цветут, как и прежде могучие,
Берегут мои детские сны.
Я хожу по родному городу,
Как по кладбищу юных дней.
Каждый камень я помню смолоду,
Каждый куст выросал при мне.*

Цей останній вірш добре ілюструє багатогранність художнього сприйняття: тут місто, ніби в цілому – Київ, і в той же час символ юності зі спливаючими з пам'яті і видимими вулицями і площами, каштанами, кожним камінчиком мостової, кожним куцем на схилах Дніпра.

Не забуватимемо, що Вертинський був не просто поетом, композитором, артистом, він був живим свідком протікання самої Історії, і не свідком, що сидить хай і в одному з перших рядів партеру, а весь час знаходився на тій самій сцені, де не грають у гримі і з суфлерами, не бігають з іграшковими шпагами і зарядженими холостими патронами рушницями. Ні, це була та сама сцена, про яку говорив Шекспір (весь світ – театр), про яку так афористично сказав Б. Пастернак – коли «и тут кончается искусство, и дышит почва и судьба!». Ось саме тому нам зараз слід уважно прислухатися до слів Майстра і не полінуватися вникнути в їхні приховані, а інколи і не дуже приховані значен-

ня. І нас, сьогоднішніх неуків і уявно прогресивно мислячих, чекають чималі сюрпризи. Ну, якщо ми пригадаємо вірш О. Вертинського, присвячене Й. Сталіну, то це, мабуть, той самий невеликий сюрприз, хоча за сьогоднішніми мірками ще як сказати – але з думкою Вертинського, його розумінням ролі Сталіна в житті країни і всього світу треба рахуватися, адже Вертинський писав свої рядки не з підлабузництва, не зі страху, який супроводжував багато кого з авторів славословій вождеві, що жили в СРСР; він бачив Сталіна здалеку й осягав усе, що відбувається на Батьківщині «звідти». Ну а потім і безпосередньо, коли повернувся і став жити звичайною для громадянина своєї країни життям без охоронців, слуг і свити нинішніх шоу-зірок. Гаразд, хай вірші частково породжені вдячністю за те, що дозволили повернутися і, напевно, не без згоди Йосипа Віссаріоновича і Олександр Миколайович, як колись і Олександр Сергійович, мав право скористатися своїм даром для подяки тому, хто, на його думку, на це заслуговував. Можна було б взагалі це вірш вважати як би прохідним, черговим, ледве чи не повсякденною одою, якби у Вертинського не було інших віршів, а особливо такого, як «Батьківщина», якому передує дуже значимий епіграф з О.С. Пушкіна: «Восстань пророк и вождь, и внемли, /Исполнишь волею моей /И, обходя моря и земли, /Глаголом жги сердца людей». Як неважко зрозуміти, такого роду епіграф просто так не обирають, і можна правомірно побачити, що в ньому міститься свого роду ключ до розуміння поетом своєї власної місії, свого покликання, а вже обходити моря й землі Вертинському довелося більш, ніж багатьом знаменитим мандрівникам, і це не був туристичний вояж, а життя. А що стосується обов'язку «жечь глаголом», то і це не буде натяжкою. І не лише у випадках віршів, схожих на «Безноженьку», оскільки і в романтично-красивих віршах-піснях автора завжди був закладений і текст, і підтекст не лише легкого смутку і розчарувань, але й, по суті, життєвих трагедій – трагедій знехтування людською гідністю, трагедій розставань і нищівної трагедії розставання з Батьківщиною. А у вірші «Отчизна» Вертинський відразу ж представляє цю траєкторію своєї життєвої долі:

*Я прожил жизнь в скитаниях без срока,
Но и теперь еще сквозь грохот дней
Я слышу глас, я слышу глас пророка:
«Восстань! Исполнишь волею моей!»*

Ось так з повною очевидністю подається сенс свого творчого життя, прямо говориться про свого роду не заклик навіть, а наказ не відступати від визначеної долею дороги, від якої не відрікається Вертинський:

*И я встаю. Бреду, слепой от вьюги,
Дрожу в просторах Родины моей,
Еще пытаюсь в творческой потуге
Уже не жечь, а греть сердца людей.*

Тут дуже точно переданий один з головних смислів пісенної діяльності поета-артиста – «гріти серця людей». Не потрібно довго замислюватися, щоб зрозуміти, що це, мабуть, найадекватніше визначення його гуманістичної місії: зігрівати людські душі. І хай його, як будь-якого талановитого автора, долають сумніви про дієвість його слів, а в чомусь і такі реалістичні передчуття відносно того, що чекає в не дуже вже і віддаленому майбутньому всю радянсько-російську естраду (та і не лише естраду!)

*Но замечают звонкие метели
Мои следы, ведущие в мечту,
И гибнут песни, не достигнув цели,
Как птицы замерзают на лету.
Россия, Родина, страна родная!
Ужели мне навеки суждено
В твоих снегах брести изнемогая,
Бросая в снег ненужное зерно?*

Але й ці сумніви, виправдані і не виправдані, відступають перед воістину дивним завершенням вірша:

*Ну что ж... Прими мой бедный дар, Отчизна!
Но, раскрывая щедрую ладонь,
Я знаю, что в мартенах коммунизма
Все переплавит в сталь святой огонь.*

Сьогодні ці рядки навіть здаються чимось містичним як для реалій Батьківщини (а Батьківщиною для Вертинського, як і для Д. Паустовського, М. Булгакова, Т. Глушкової завжди були Україна, Київ, Москва), так і для всього світосприймання О. Вертинського. Все ж потрібно пам'ятати, що він ніколи не був ні більшовиком, ні комуністом, навпаки, «водив» якщо не дружбу, то приятельство з усілякими білогвардійцями, емігрантами, зовсім не дружньо налаштованими по відношенню до СРСР, їздив по світу з концертами не для пролетарів і бомжів, а в основному для так званої буржуазної публіки; і, повернувшись в Радянський Союз, не подавав заяву з проханням про вступ до рядів авангарду. Більш того: вже повернувшись, він зустрів на Батьківщині не лише закохані очі й оплески вдячних поціновувачів його мистецтва, але і все ті труднощі різного роду і характеру, які супроводили життя кожної радянської людини, у тому числі і з доносами, спробами зіштовхнути його у вир переслідувань і репресій (до речі, існує такого роду напівлегенда, а може, і зовсім не легенда: Сталіну доповіли, що О. Вертинський на своїх численних концертах виконує мало не антирадянські пісні, що у нього дуже підозрілий репертуар; вождь після паузи і декількох знаменитих кроків по килимовій доріжці у своєму кабінеті з незмінною запаленою трубкою в руці, сказав: «В артиста Вертинського СВІЙ репертуар», зробивши наголос на слові «свій»; цілком зрозуміло, що після такого резюме Генералісімуса Вертинському дали спокій і він продовжив свою дорогу, до останнього у буквальному розумінні дня свого життя і творчості).

Так звідки ж, чи можна запитати, ця, фактично, безумовна віра в для багатьох лише ілюзорне світле майбутнє, ці упевнені слова: «Я знаю, що в мартенах комунізму /Все переплавить в сталь святий вогонь»? Можна будувати і будувати домисли й навіть вигадки, але, представляється, що в цих завершальних словах ключовими є не лише «мартени комунізму», але домінуючі – «святий вогонь». Тому що Вертинський не був комуністом в тому розумінні, яке переважало, але він був християнином і, без жодного сумніву, глибоко віруючою людиною, і, можна вважати, приймав комунізм не Маркса і Енгельса, а комунізм

Євангелія, той комунізм, який прийшов проповідувати за дві тисячі років до цих учених Ісус, який і поніс за свою проповідь комунізму мученицьку смерть на хресті, як і мільйони його справжніх послідовників. Можна з упевненістю стверджувати, що саме ця віра вела О. Вертинського, оминувши все життєві Сцилли і Харибди, до храмів київської Софії і Печерської Лаври, до храмів Кремля, храмів, що відроджуються, розкидані по всій Батьківщині (Вертинський дожив до першої хвили церковного відродження). І хай він більш, ніж критично, оцінював підсумки своєї життєвої дороги:

*Трубочист, перепачканный черною сажей,
Землекоп, из горы добывающий мел,
Жил я странною жизнью моих персонажей,
Только собственной жизнью позитив не успел.
И меня легко свои роли и гримы,
Растворяясь в печали и жизни чужой,
Я свою – проиграл...*

Хай Вертинський непереконливо гіперболізує свою програму, нібито, роль, але ж він тут вступає цим своїм твердженням у більш ніж переконливе протиріччя, закінчуючи такими словами, які можуть з'явитися лише в якнайглибшому релігійному осяянні:

*... но зато Серафимы
В смертный час прилетят за моею душой!*

І ще потрібно б обов'язково додати до, так би мовити, провидчих функцій світосприймання О. Вертинського. У 1938 році, вже проживаючи у підвладному на ті часи всім імперіям Китаю, він написав такі рядки:

*... А в больших городах, закаленные в мудром талмуде,
Терпеливо торгуют евреи, снуют англичане спеша,
Итальянцы и немцы и разные белые люди –
Покорители мира, купцы и ловцы барыша.
Но в расщелинах глаз, но в покорной улыбке Китая
Дремлют тихие змеи и молнии дальних зарниц,
И когда-нибудь грянет гроза, и застонет земля, сотрясая
Вековое безмолвье забытых ненужных гробниц.*

Ось такий прогноз і не на якихось там п'ятнадцять років, а дальший: сьогоднішні завойовники світу і ловці баришу можуть лише збентежено посміхнутися, коли мова йде про досягнення сучасного Китаю. Отже, ми зробили короткий аналіз поетичного світосприймання, що знайшло своє втілення у творчості О. Вертинського в чималому часовому діапазоні. При цьому ми, фактично, значною мірою абстрагувалися від супутніх нашому аналізу прив'язок до особових трансформацій і реакцій, що, зрозуміло, істотно знижує рівень обґрунтованості висновків про вплив на прояв поетичного сприйняття цілого ряду детермінант (тут доречно вказати на розповідь самого автора про те, як ним був написаний «Концерт Сарасате» [1, с. 158-163]). Проте можна дозволити собі сформулювати деякі гіпотетичні висновки відносно тих образів, що виділяються в мозаїці світосприймання О. Вертинського, і цими образами, як нам уявляється, будуть:

- образ нещасного, страждаючого, обділеного природою і життям людини («Безноженька», «Пий, моя дівчинко»);

- образи закоханих в найрізноманітніших аспектах («Принцеса Мален», «Пані Ірена», «Танго Магнолія» і баг. ін.);

- екзистенціально-есхатологічні образи життя і смерті, хвороб, мінливості долі («Ваші пальці», «Ліловий негр»);

- образи близьких людей (пісні про дочок, дружину і мн. ін.);

- метафоричні образи тварин, природи, стихії («Мій собака», «Про шість дзеркал»);

- образи міст країни, Батьківщини, історичних подій («Те, що я повинен сказати», «У степу молдавському», «У снігах Росії», «Кітеж», «Батьківщина», «Київ – батьківщина ніжна», «Перед лицем Батьківщини», «Китай», «Шанхай»).

Розвиваючи ту частину нашої концепції, яка прямо пов'язана з вивченням творчого сприйняття саме на творах літератури, зокрема поезії, ми знаходимо можливим розширити гіпотезу про конструювання нових образів як про свідомо-несвідомий процес, що спирається на цілий ряд детермінант. Залишаючи тимчасово дещо осторонь, звичайно ж, принципово важливе питання про міру творчих здібностей, таланту, геніаль-

ності, ми тут хотіли б підкреслити особливу роль асоціативної сфери на всіх її, поки непідвладних вимірюванню, рівнях і конфігураціях. Висловимося спрощено і досить механістично: писання віршів – це, практично, побудова конкретної комбінації слів (до речі, Б. Слуцький відзначає, що вірш – це набір слів, розставлений у потрібному порядку). Кожне слово має свій сенс (інколи не один), зумовлює появу зорових, слухових й інших образів, понять. Вірш, строфа, навіть один рядок можуть являти собою більш-менш чітку картину, опис, містити ту або іншу думку, і все це разом відображає погляд автора на що-небудь, його ставлення, його оцінку, відчуття і так далі. Не доводиться зайвий раз говорити про те, що навіть один вірш може бути свого роду квінтесенцією авторського світогляду, або його значною складовою. Зрозуміло, що від світогляду до світосприймання відстань, так би мовити, менше одного кроку, інколи це просто синоніми. Це один аспект.

Інший, пов'язаний з першим, стосується того, наскільки у віршах, у поезії автор може не лише об'єктивно описувати що-небудь, але, і це в даному випадку – важливіше, відображати саме достовірне своє суб'єктивне відношення (сприйняття). Тут вже, як це не важко зрозуміти, для підкріплення достовірності нам необхідно звертатися до якомога більшого числа творів одного й того ж поета, щоб переконатися в не випадковості, неситуативності того або іншого образу (хоча в масштабах аналізу одного твору це цілком припустимо).

І на завершення наведемо дуже доречно в нашому контексті думку дружини поета Л. Вертинської: «Серед великих і малих стежок Російської поезії у Олександра Вертинського своя стежка (свій репертуар! – *В.М.*). Він індивідуальний настільки, що його ні з ким не сплутаєш, проте і не впишеш в яку-небудь художню групу. Поезія Вертинського, вихована на віршах Олександра Блока, Анни Ахматової, Марини Цветаєвої, Георгія Іванова й інших майстрів Срібного віку, створювала неповторний світ персонажів. Герої арієток Вертинського – знедолені ігумені, актриси маленьких куліс, клоуни, що пахнуть псиною, балерини – були сусідами з пані в ландо, жорстокими геніальними скри-

палями, кинодівами і немов були персонажами Богеми. Здавалося, самота в натовпі – головна тема у творчості артиста.

У XXI столітті мас-медіа змели всі тонкі, крихкі, вишукані відтінки естрадного мистецтва, затоптали їх за непотрібністю. Вони зажадали нових розваг. Почалася епідемія попси, сленгу, немов натовп жадав реваншу за багатолітнє «культурне іго». «Сезони дилетантів» безжалісно витіснили минулу культуру. Інтерес до справжньої поезії з її герметичністю образів змінився грубим куплетуванням» [2, с. 462].

Висновки. Л. Вертинська дуже точно визначає суть культурної деградації в естрадному мистецтві і не лише в ньому, а загалом у культурному стані суспільства. Кажучи про образний світ О. Вертинського, вона, як це ми показали в нашому невеликому аналізі, його дещо звузила – не лише знедолені актриси і богема з’являлися в його картинах багатоденного буття-побуту-подорожей: поет незрідка представляв і масштабні образи міст і цілих країн. Але, як би там не було, можна повністю погодитися з її завершальними словами, що «Олександр Вертинський залишився на незникаючому горизонті російської культури». У цих словах міститься обнадійливий заряд оптимізму: **НЕЗНИКАЮЧИЙ ГОРИЗОНТ КУЛЬТУРИ** – це як тимчасовий відступ армії Кутузова, як спалювання сьогоднішньою естрадою залів Москви. А попереду все одне – перемога армії ПОЕЗІЇ, тому що поезія непереможна, навіть тоді, коли в ній міститься лише мала іскра Божа, що запалює творчу уяву поета.

Список використаних джерел

1. Вертинский А. Н. Дорогой длиною... / Сост. и вступ. ст. Ю. Томашевского; послесл. К. Рудницкого. – М. : Правда, 1990. – 576 с.
2. Вертинская Л. В. Синяя птица любви. – М. : Вагриус, 2005. – 464 с.

Molyako V.

**PERCEPTIVE CONSTRUCTION OF IMAGE OF THE WORLD:
POLYPHONIC VIEWPOINT**

On an example of creativity of A. Vertinskyy the features of construction of the multidimensional image of the world in various scales and geographical coordinates are analyzed.

Keywords: *creative perception, creativity of A. Vertinskyy, polyphonic image, daily-art perception of the world.*

Моляко В.О.

**ПЕРЦЕПТИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ:
ПОЛІФОНІЧНИЙ РАКУРС**

На прикладі творчості А. Вертинського аналізуються особливості конструювання багатовимірності образу світу в різних масштабах і географічних координатах.

Ключевые слова: *творческое восприятие, творчество А. Вертинского, полифонический образ, ежедневно-художественное мировосприятие.*

Преклад з російської Б.В. Сторохи

Надійшла до редакції 15.03.2012 р.